

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/61439>

Please be advised that this information was generated on 2021-01-26 and may be subject to change.

Metrische vertalingen van Byron, Moore, Longfellow en Tennyson

DOOR S.J. VAN DEN BERGH (1843-1868)

Rob van de Schoor

De dichtende drogist Sam Jan van den Bergh (1814-1868), oprichter en aanvoerder van het Haagse letterkundige genootschap Oefening Kweekt Kennis, zou met gemengde gevoelens hebben kennisgenomen van de aandacht die hem in de neerlandistiek ten deel valt. Die aandacht heeft hij hoofdzakelijk verdiend door zijn redacteurschap van *De Spektator* (1843-1847) en de almanak *Aurora*, door zijn vele contacten in de letterkundige wereld van zijn tijd, en zijn 'epistolaire netwerk', zoals dat in het potjeslatijn van onderzoeksscholen heet. Maar als het gaat om zijn poëzie, waaraan hijzelf de grootste waarde toekende, wordt hij met een meewarige glimlach afgewezen. We weten immers van Huet dat hij een 'uit de nachtschuit gekomen Tollens, een opgegraven en weder overeind gezetten Helmers' is en dat hij tot een poëtische richting behoort die 'het tegenovergestelde van wegbereidend [is] geweest'.¹ Toch verdient zijn poëzie beter beoordeling, al was het maar omdat zij door tijdgenoten zozeer werd gewaardeerd en 'typisch' genoemd mag worden voor de periode 1840-1860.

Onder de verschillende typen poëzie die S.J. van den Bergh met toewijding beoefende, nemen de vertaalde gedichten een belangrijke plaats in. Een voorlopige ordening van de indrukwekkende hoeveelheid gedichten die hij her en der publiceerd, maakt het mogelijk onderscheid te maken tussen bijschriftenpoëzie (het dichterlijke 'praatje bij een plaatje', vooral beoefend in letterkundige almanakken), huiselijke of aandoenlijke poëzie (waarin de invloed van Tollens bespeurbaar is), vaderlandslievende en historische poëzie (onder invloed van Withuys, Bogaers en Van der Hoop Jr.), natuurgedichten, veelal met een godsdienstige achtergrond; 'erotische' poëzie, gedichten over het (Scheveningse) volksleven en gelegenheidsgedichten. Uit de vertaalde gedichten is volgens Huet 'het aroma van het oorspronkelijke vervlogen', maar zij zijn goed leesbaar en lenen zich uitstekend voor een vergelijking met het origineel, die kan dienen om een indruk te krijgen van Van den Berghs poëzie- en vertaalopvatting. Tegelijkertijd wordt zichtbaar wat de vertaler stilistisch mogelijk achtte in het (dichterlijke) Nederlands, ten behoeve van een adequate weergave van de oorspronkelijke tekst.

Van den Berghs loopbaan als dichterlijk vertaler begon met een Nederlandse

bewerking van Anakreons Oden: poëzie die niet rechtstreeks uit het Grieks, maar uit het Duits vertaald was. Ook De gevangene op den Kaukasus van Poesjkin bewerkte Van den Bergh naar een Duitse tussenvertaling.² Verder vertaalde hij – wel rechtstreeks uit de oorspronkelijke taal – verscheidene Duitse dichters³ en Franse poëzie van Auguste Barbier en Alphonse de Lamartine. De meeste aandacht ging evenwel uit naar Engelse en Amerikaanse dichters: Longfellow, Byron, Thomas Moore en Alfred Tennyson. Van den Berghs vertalingen van hun poëzie worden hier nader onderzocht, in het geval van Longfellow met bijzondere aandacht voor de gebruikte vormen. Alle vertalingen zijn zorgvuldig vergeleken met de originele gedichten. Bij deze vergelijkingen gaat het erom ‘procédés, normen en strategieën’ van vertalen op te sporen, waarbij speciaal wordt gelet op veranderingen, uitbreidingen en inkortingen.⁴ Hieruit kan immers worden afgeleid welke aanpassingen aan de Nederlandse dichterlijke taal, of aan de Nederlandse poëtische smaak noodzakelijk werden geacht.

Door De Gids gevolmachtigd als vertaler

In De Gids van november 1858 verscheen een opstel van Mr. A. Carpentier over ‘Longfellow’s jongste gedicht’, *The Courtship of Miles Standish*. De bespreking eindigt met de wens: ‘moge Sam van den Bergh of een ander het vertalen!’ Deze wens was ingegeven door Carpentiers klaarblijkelijke ingenomenheid met de vertaling door S.J. van den Bergh en B.Ph. de Kanter van *Evangeline* uit 1856. In de voorrede van deze vertaling spreken deze bevriende Haagse dichters over de moeilijkheden waarvoor een overzetting van de dichtvorm van Longfellow’s vers hen stelde. Moesten zij de hexameters van het origineel verzaken en kiezen voor de alexandrijn, of zelfs voor vier- of vijfvoetige jamben? Toen zij hadden besloten ‘het gemakkelijke aan het meer karakteristieke op te offeren’ en een vertaling in hexameters te maken, waren zij gaandeweg in hun keuze gesterkt en, aan het eind van hun arbeid, tot het inzicht gekomen ‘dat het metrum, waarin het oorspronkelijk dichtstuk is gedacht, het eenige is, waar het in onze taal in moet worden terug gegeven’. Zij meenden het bewijs te hebben geleverd dat ‘ook het Hollandsch niet minder geschikt is om zich te voegen in de voetmaat der Ouden, en ook in deze beurtelings zoetvloeiend en krachtig te zijn’. Wat Longfellow gelukt was met ‘de veel minder buigzame Engelsche taal’, de toepassing van de dichtmaat van Grieken en Romeinen, was nu ook in het Nederlands beproefd, zodat thans de hexameter, tot dan toe maar weinig beoefend in ons land, niet langer het burgerrecht mocht worden ontzegd.

Van den Bergh en De Kanter waren voorbijgegaan aan Kinkers model van de ‘klassieke’ hexameter, ‘die voor Hollandsche ooren nog al vrij wat hards en knarsends te verduwen geeft’ en hadden zich liever gehouden aan de regel, opgesteld door Gerrit Hesselink in zijn verhandeling *Hollandsche dichtmaat en prosodie toegepast op het rythmus en metrum der Ouden* (Amsterdam 1808).⁵ In wat volgt wordt nagegaan

hoe die regel luidde, in hoeverre die afweek van het voorschrift van Kinker, en welke vrijheden ten aanzien van de toepassing van Hesselinks regel de dichters zich veroorloofden.

Van Miles Standish verscheen in 1859 een vertaling door C.S. Adama van Scheltema⁶, die Sam Jan van den Bergh, die zich immers, na Carpentiers oproep in zijn Gids-artikel, beschouwde als gevolmachtigd vertaler, niet ervan weerhield een eigen Nederlandse bewerking te maken: opnieuw niet in alexandrijnen, waarvoor Adama van Scheltema had gekozen, maar in hexameters. De vertaling wordt voorafgegaan door een gedicht, opgedragen ‘Aan mijn vriend B.Ph. de Kanter’, waarin S.J. van den Bergh de worstelstrijd tussen alexandrijn en hexameter bezingt. Van den Bergh, aanvankelijk pleitbezorger van de (rijmende) alexandrijn (zesvoetige jamben), had zich door De Kanter laten overhalen tot de (rijmloze) hexameter (‘de statige zesvoet’):

O nog heugt mij de tijd, waarin ik,
 met spottenden glimlach,
 Immer uw streven vergold, als ge,
 met blakenden moed,
 Plaats in de tale der vaderen
 vroegt voor de lokkende maten,
 Eens de verrukking des Grieks,
 eens ook des Romers geneucht.
 'k Hoor nog den heftigen strijd voor het Rijm,
 door mij-zelven gestreden;
 'k Voel nog het bloed in mijn hart
 gloeien bij 't ernstige pleit;
 'k Zie nog uw vonklenden blik
 als ge u gorddet voor 't zangerig rijmloos;
 'k Lees er nog in hoe uw ziel
 deelde in d'onbloedigen kamp.
 't Is me als zie ik uw jamben
 nog krachtig en fier in 't gelid staan;
 'k Hoor nog 't zesvoetige vaers,
 waar gij het schoon van betoogt,
 Daar ik d'Alexandrijn,
 gebouwd door Da Costa, u schilder,
 Of dien van Bilderdijk loof
 waar hij zijn Segol ons maalt.
 O 't was een kamp van genot, vol leering
 en immer vol vriendschap,
 Telkens hernieuwd met de kracht
 die de overtuiging ons schenkt.

[...]
 Later, betooverd door 't schoon
 des zangers van Evangeline,
 Waar hij het dulden ons maalt
 van de beminnde vrouw,
 Boog ik eerbiedig met u voor
 den schoonsten der vormen van Hellas,
 Toen we de Muze van 't West
 huldten in 't Hollandsch gewaad.
 Thands – verlost door dien dichter,
 dien held des gezangs aan d'Ohio,
 Om hem te volgen in 't lied
 dat er zijn glorie vermeêrt,
 En op zijn snaren gezet
 ter eer van de moedige Pelgrims,
 Wie nog Amerika dankt
 beide voor moed en geloof; –
 Thands heb ik zijn Miles Standish
 van Plymouth in statigen zesvoet
 Nageschetst voor ons volk,
 daartoe gespoord door den Gids,
 En wordt mijn lied u gewijd,
 omdat ge mijn meester geweest zijt,
 Toen ik het schoon niet doorzag
 van dees aankloklike maat.
 [...]

De Hollandse hexameter

De voorschriften die Kinker geeft voor het gebruik van de hexameter in de Nederlandse poëzie zijn buitengewoon gecompliceerd (en streng bovendien), omdat hij aan de toepassing van deze klassieke versmaat een ‘metrische prosodie’ ten grondslag legt, die voorziet in 27 klassen van lettergrepen, van kort tot zeer lang, ‘ter bepaling van de hoegrootheid der lettergrepen’.⁸ Deze classificatie van lettergrepen moet, in samenspel met de klemtonen die in de versregel vallen, bepalen of een woord(deel) past in het metrisch schema van de hexameter. Is het daarom al een heel gepuzzel om te bepalen of er sprake is van ‘zuivere dactylen’, nog meer problemen doen zich voor bij de bepaling van de spondeëën. Beide lettergrepen van de spondee moeten volgens Kinker even lang zijn: de spondee mag niet neigen naar jambe of trochee. Met deze strenge regel verwerpt Kinker de toepassing van de hexameter in de Duitse poëzie, waar dichters als Klopstock in de buigzaamheid van de Duitse taal een rechtvaardiging hadden gevonden om de ‘stroeve’ spondee te vervangen door een trochee, waardoor de hexameter vloeiender en natuurlijker klonk.⁹

Ook Hesselink is van mening dat de Duitse hexameters niet door de beugel kunnen. Zonder welomschreven prosodie is het onmogelijk te bepalen welke lettergrepen lang of kort zijn. Niet alleen de Duitse dichters, ook de Nederlandse vertalers van Klopstocks *Messias*, bezondigen zich daarom aan verwringing van de natuurlijke uitspraak van woorden, teneinde te voldoen aan de eisen van dactylus en spondee. Dezelfde lettergrepen die de ene keer kort zijn, moeten de volgende keer lang worden gemaakt. Om de Nederlandse navolging van de Duitse hexameter een halt toe te roepen, bestrijdt Hesselink de opvattingen over metriek van de Klopstock-vertalers C. Groeneveld en Mr. Johan Meerman.¹⁰ In een Narede tot de Nederduitsche vertaling van Klopstock's *Messias* ('s Gravenhage: Gebroeders van Cleef, 1815), komt Johan Meerman terug op Hesselinks kritiek. Omdat Sam Jan van den Bergh weliswaar Hesselinks regels voor de hexameter tot uitgangspunt had genomen voor zijn vertaling van Longfellows *Evangeline*, maar diens bezwaren tegen Klopstocks versmaat niet deelde, is het interessant de discussie tussen Meerman en Hesselink aan een nader onderzoek te onderwerpen.¹¹ Het gaat hier immers om een verschil van inzicht tussen een theoreticus en een vertaler, die, net als Van den Bergh, ervoor had gekozen de versmaat van het originele dichtstuk te handhaven. In het vervolg zal blijken dat deze keuze is ingegeven door de vertaalopvatting die Van den Bergh aanhing en die hij verdedigde tegen zijn vriend Jozef Alberdingk Thijm.

Hesselinks bezwaar tegen de willekeur waarmee Meerman lettergrepen lang of kort maakte, al naar gelang het uitkwam in het metrische schema van de hexameter, wordt door Meerman breedvoerig weerlegd. Hij zegt voor de hexameter geen andere vrijheid te verlangen dan de dichter altijd vergund was in de alexandrijn.¹² Eerder waren jambische en trocheïsche versmaten ontworsteld aan de strenge voorschriften der Ouden, maar nu het erom ging de hexameter burgerrecht te verlenen

in de Nederlandse poëzie, stonden scherpslijpers als Kinker en Hesselink op: ‘nu beweert men, dat men zich aan alle hunne voorschriften van lang en kort, van quantiteit, van juist bepaalde tijdduuring der lettergreepen en voeten, onderwerpen moet: zonder zich meer, gelijk tot nu toe geschied is, met den regel des klemtoons hoofdzakelijk te vergenoegen’.¹³ Hij drijft de zaak op de spits door zijn uitspraak dat het Nederlands eigenlijk geen zuivere trocheeën bezit. Het is daarom volstrekt vanzelfsprekend dat in de hexameter de dactylen afgewisseld mogen worden door trocheeën – of spondeëën zo men wil: de onderlinge verhouding tussen de lengte van de eerste en de tweede lettergreep is toch onbepaald, zolang de eerste maar lang is. Het verlies aan ‘quantiteit’ bij toepassing van een trochee in plaats van een spondee (de ‘waarde’ van een spondee is twee tellen), lost Meerman handig op: dan spreekt men de eerste lettergreep maar met ‘meerdere klem’ uit, zodat er een verhouding van anderhalf tot een half ontstaat, in plaats van één tot een half (zoals bij een gewone trochee).¹⁴ De bedenkingen die zijn geuit tegen de Duitse en Nederlandse hexameter, wegens het ontbreken van een prosodie waarin is vastgelegd welke lettergrepen kort en welke lang zijn, vindt Meerman uiteindelijk maar gezeur. De Nederlandse dichter heeft alleen te maken met de klemtoon, al moet hij zich soms wel rekenschap geven van de ‘duur’ van korte lettergrepen, ‘bezwaard met meerdere consonanten’:

Ik voor mij, na het herhaaldste en nauwkeurigste onderzoek, kan niet anders, zo men ooit in 't Nederduitsch eenen leesbaaren Hexàmeter te voorschijn brengen zal, dan de stipte navolging der Latijnsche regelen van lang en kort als volstrekt onaanneemelijk beschouwen, of ten eenenmaale geschikt om alle harmonie den bodem in te slaan; ja om, in plaats eener dichtmaat, slechts harde Prosa te leveren, en het leezen nog oneindig moeilijker te maaken; en ik moet dus tevens den regel van den klemtoon als den eenigen beschouwen, die, even gelijk in den Alexandryn, voor onze taal berekend is. De Syllabe, op welke die klemtoon valt, bekomt door den nadruk dien wij er aan geeven, door de rust die onze stem op dezelve neemt, de quantiteit eener lange. Over de andere, schoon met meerdere Consonanten bezwaard, vliegt dikwijls de stem zoo spoedig heen, dat wij ze nauwelijks bespeuren: doch het kiezen der Syllaben, waarin de minsten voorkomen, is buiten twijffel evenwel eene taak, die den Dichter opgelegd blijft.¹⁵

Door dit laatste toe te geven, aanvaardt Meerman alleen het uitgangspunt van Hesselinks prosodie: de observatie namelijk dat er behalve volstrekt lange en absoluut korte lettergrepen (respectievelijk zwaard, brand – weliswaar een korte klinker, maar een verlenging door twee consonanten –, graauw, klaauw, beest, en be, de, ge) een menigte lettergrepen bestaat die, afhankelijk van het aantal consonanten dat erin ligt opgesloten, langer of korter duren, maar altijd van ‘middelbare lengte’ zijn (bes, best, breed). De vijftien regels die Hesselink vervolgens opstelt om deze middenklasse te verdelen in langere en kortere lettergrepen¹⁶ – weliswaar een handzamer aantal regels dan Kinker had voorgesteld, maar nog steeds niet gemakkelijk toepasbaar –, zijn volgens Meerman nutteloos.

Sam Jan van den Bergh heeft, blijkens de voorrede bij zijn *Evangeline*-vertaling, gekozen voor een tussenoplossing. Hij week soms af van Hesselinks prosodie ('het metrische stelsel') ten gunste van de klemtoon in de alledaagse uitspraak (zodoende gehoor gevend aan het 'sireengevlei' van het 'rythmische stelsel'), terwijl hij ook de vrijheid nam spondeeën af te wisselen met trocheeën, in navolging van Klopstock. De 'vloeiendheid van het vaers' was daarmee volgens de dichter gediend, niettegenstaande Hesselinks bezwaren. Woorden op -heid, zoals schoonheid en stoutheid had hij daarom niet opgevat als spondeeën, zoals Hesselink voorschreef, maar – overeenkomstig de dagelijkse uitspraak – als trocheeën. Ook woorden als herwaarts en derwaarts had hij niet als spondeeën, maar als trocheeën behandeld. Tenslotte had Van den Bergh gezondigd tegen de regel dat één woord nooit een afzonderlijke versvoet uitmaakt, door samenstellingen als grootvader, hoefijzer, trekvogel, vaderland, huishouding en overvloed wel degelijk als dactylen te beschouwen.¹⁷ Lettergrepen van 'middelbare lengte' heeft Van den Bergh hun 'metrische waarde' (lang of kort) toegekend, op grond van de behoefte aan een lange of korte lettergreep, 'naar gelang van de plaats die zij in het vaers besloegen': een beslissing die in overeenstemming is met de pragmatische aanpak van Meerman.¹⁸

In zijn voorrede gaf Sam Jan van den Bergh al aan dat hij in zijn vertaling liever had gekozen voor een juist woord of juiste uitdrukking dan een omschrijving 'waarover de prozodie gejuicht, doch de poëzij getreurd zou hebben'. In hoeverre de afhankelijkheid aan de versmaat van het origineel de dichter-vertaler in moeilijkheden bracht als hij het oorspronkelijke gedicht zo precies mogelijk wilde vertalen, blijkt uit vergelijking van enkele passages uit *Evangeline* en *Miles Standish* met de Engelse verzen. In het geval van *Miles Standish* kan de vertaling van Adama van Scheltema nog bij deze vergelijking betrokken worden.

Longfellow

De recensies van Adama van Scheltema's vertaling van *Miles Standish* in *De Tijdspiegel* ('Dichter-Marteling'), *Het Leeskabinet* en *De Vaderlandsche Letteroefeningen* lijken Van den Bergh gelijk te geven: de vervanging van de hexameters door alexandrijnen was geen goede keus geweest.¹⁹ De 'Duitse' hexameters waarin S.J. van den Bergh en zijn dichtvriend B.Ph. de Kanter in 1856 *Evangeline* hadden vertaald, waren hun door de kritiek geredelijk toegestaan, omdat Longfellow deze versmaat zelf had gebruikt. Lublink Weddik, die de vertaalde *Evangeline* besprak in *De Tijdspiegel*, noemde deze overplanting (door Longfellow) van de Duitse hexameter van Klopstock, naar Amerika, een 'Amerikaansch germanisme', dat thans door de beide vertalers 'op Nederlandschen bodem' was aangeland.²⁰

De inhoud van het gedicht kan als volgt worden weergegeven. *Miles Standish* is de aanvoerder ('hopman') van de Puriteinse volksplanting in Plymouth (Massachusetts), die zijn huisvriend John Alden opdraagt de liefvallige Priscilla te vra-

gen of zij met hem wil trouwen. Alden is evenwel zelf verliefd op het meisje. Tijdens het onderhoud dat hij met haar heeft, bepleit hij met kracht het aanzoek van zijn vriend, hoezeer hem dat ook verdriet. Priscilla wil niets van Miles Standish weten, maar geeft te kennen dat ze wel belangstelling heeft voor de boodschapper: 'Waarom vraagt ge toch niet voor u-zelf, John?' John Alden raakt daarop geheel van de kook: hij meent dat hij zijn vriend verraden heeft. Miles Standish vindt dat ook: verbitterd trekt hij ten strijde tegen de Indianen, die de kolonie bedreigen. Intussen groeit langzaam de liefde tussen John Alden en Priscilla en als er bericht wordt dat de Puriteinse hopman in de strijd is overleden, besluiten de geliefden te trouwen. Op de bruiloft verschijnt Miles Standish, als uit de doden herrezen, in de kerk en verzoent zich met zijn vriend.

De bespreking van Miles Standish, vertaald door Adama van Scheltema, in *De Tijdspiegel*, is heel geschikt om, vanuit een contemporaine waardering, deze Nederlandse bewerking met die van Sam Jan van den Bergh te vergelijken. De criticus getroost zich namelijk veel moeite om, aan de hand van tekstfragmenten, uit te leggen waarom Adama van Scheltema als vertaler van poëzie een mislukking is: 'Wie zich slechts een oogenblik de moeite der vergelijking met het Engelsch getroosten wil, zal terstond ontwaren, dat hem hier een doode opgezette vogel wordt in handen gespeeld voor den krachtigen, zangerigen woudbewoner, waaraan Amerika zoo gaarne het oor leent [...].'⁷ De corresponderende fragmenten uit de vertaling van Van den Bergh laten het verschil in vertaalwijze duidelijk uitkomen.

De recensent laakt de 'vrije overbrenging' bijvoorbeeld van deze regels uit de vierde afdeling van Miles Standish (rechts de vertaling van Adama van Scheltema; onder het Engels de vertaling van Van den Bergh):

Like an awakened conscience, the sea was
moaning and tossing.
Beating remorseful and loud the mutable sands of
the sea-shore.

Adama van Scheltema:

De zee was in dit uur een beeldnis van 't geweten,
Als 't door verwijt, berouw en smart van een
gereten,
In 't hart des menschen als met stormwind woedt
en brandt.

Van den Bergh:

Als een ontwakend geweten, zoo zwoegde de zee
en zoo kreet ze,
Daar ze met jagend gebrul en luid op het
siddrende strand sloeg.

De cursiveringen in het citaat van Adama van Scheltema zijn aangebracht door de recensent en moeten doen uitkomen 'hoe [...] het schilderachtige opgeofferd is aan het gemak van het rijm [geweten / gereten], hoe de poëtische dictie voor flauwheid en matheid wijkt'. Met dit laatste worden misschien de loci communes bedoeld,

die Adama van Scheltema overal heeft ingevlochten, waardoor lange uitbreidingen zijn ontstaan (of, in de woorden van de criticus van De Tijdspiegel: de vertaler heeft 'de goede kost met lang nat overgoten'). Hier zijn die stoplappige uitdrukkingen gebruikt in een onzuivere beeldspraak: de zee is als het geweten dat verward wordt door tegenstrijdige gevoelens ('verwijt, berouw en smart'), welke verwarring dan weer wordt vergeleken met een woelende en brandende stormwind die waait in een menselijk hart. Van den Bergh blijft veel dichter bij het Engels en bezondigt zich alleen (wegens het metrum) aan 'het siddrende [mutable] strand'.

Een andere passage waaruit moet blijken dat in Scheltema's vertaling 'niets van het plastische is overgebleven, niets van het diepe, uit een enkelen regel sprekend, behouden', is die waarin John Aldens groeiende liefde, die telkens wordt afgeremd door zelfbeschuldiging, wordt vergeleken met een pelgrim die met boetvaardige pas ('processie van Esternach') Jeruzalem nadert:

Thus as a pilgrim devout, who toward Jerusalem
journeys,
Taking three steps in advance, and one reluctant-
ly backward,
Urged by importunate zeal, and withheld by
pangs of contrition;
Slowly but steadily onward, receding yet ever
advancing,
Journeyed this Puritan youth to the Holy Land of
his longings
Urged by the fervor of love, and withheld by
remorseful misgivings.

Van den Bergh:

Zoo als een pelgrim vroom en gezet naar Jeruza-
lem heentrekt,
Daar hij drie stappen vooruit, en onwillig er één
achteruit doet,
Door zijn ijver gezweept en door boetende wroe-
ging weêrhouden,
Langzaam, immer toch voortgaand, wijkend, toch
immer vervordrend,
Reisde dees jongeling heen naar het heilige land
zijns verlangens,
Door zijn liefde gezweept en weêrhouden door 't
wroegend geweten.

Adama van Scheltema:

Gelijk men pelgrims, als zij opgaan met gebeden,
Drie schreden voorwaarts en dan één terug ziet
treden,
Als teeken van verlangst en van boetvaardigheid,
Zoo kwam John Alden ook, door stille hoop
ge vleid,
Nu voor- dan rugwaarts gaand bij wisslend boe-
zemprangen,
Steeds nader telkens weêr aan 't land van zijn ver-
langen.

De gemoedsgesteldheid van de beklemden vrijer wordt door Van den Bergh preciezer weergegeven, mede doordat hij de herhaling in de derde en zesde regel heeft overgenomen. Sommige regels, zoals de vierde, krijgen in Van den Berghs vertaling, door de trocheeën waarmee de kadans van de dactylen verstoord wordt, iets haperends, dat niet misstaat bij het omslachtige loopje. Maar niet overal heeft de vertaler het metrum onder controle: ‘vervordrend’ (in plaats van ‘vordrend’) moet een extra onbeklemtoonde lettergreep de versregel binnen smokkelen.

Evangeline speelt zich af in de voormalige Franse kolonie Acadië (thans New Brunswick en Nova Scotia), die in 1715 was overgenomen door de Engelsen. De inwoners van dit gebied werden door de nieuwe machthebbers van huis en haard verjaagd wegens hun sympathie voor de Fransen. De dag nadat de schone Evangeline zich verloofd heeft met de zoon van de smid, wordt hun dorp door de Engelsen ‘ethnisch gezuiverd’. De bevolking wordt op schepen gezet en het dorp in brand gestoken. Evangelines oude vader sterft van verdriet op het strand. Evangeline en Gabriël raken elkaar kwijt en zoeken elkaar gedurende de rest van hun leven, op tochten die hen kriskras door Noord-Amerika voeren. Uiteindelijk vindt Evangeline, die ziekenverzorgster is geworden in Philadelphia, haar geliefde terug in het hospitaal, waar hij overlijdt aan de pest.

De passage waarin de vuurzee wordt beschreven die Evangelines dorp verwoest, is illustratief voor Van den Berghs behandeling van het originele gedicht en zijn toepassing van de hexameter. Lang niet alle finesses van dit moeilijke fragment zijn juist weergegeven: woordgroepen komen in een ander verband te staan (‘de kimmen’, ‘honderde gevels’), beschrijvingen worden vereenvoudigd (‘Columns of [...] smoke [...] were thrust through their folds and withdrawn’) of drastisch veranderd (de laatste regels). Van den Bergh verklapt ook eerder dan het Engelse origineel dat het om brand gaat (‘vuurgloed’; in het Engels is het dan nog ‘it’, dat naar ‘a light’ in de eerste regel verwijst). Opmerkelijk is de toegevoegde regel bij de martelaar (‘Die aan den moordstaak bidt, waarheen hij gesleept is door dweepzucht’). Het metrum is verantwoordelijk voor ‘honderdtal handen’ en de ‘ontkerkerde wind’:

Suddenly rose from the south a light, as in autumn
the blood-red

Moon climbs the crystal walls of heaven, and o’er the
horizon

Titan-like stretches its hundred hands upon
mountain and meadow,

Seizing the rocks and the rivers, and piling huge
shadows together.

Broader and ever broader it gleamed on the roofs
of the village,

Plotsling steeg in het zuiden een licht op, gelijk in
den herfsttijd

Bloedig de maan uit de kimmen verrijst, en een
Titan gelijkend,

Over gebergten en bosschen en weiden heur hon-
derdtal handen

Strekt naar rots en rivier en tot één schaduw ze
saamtast.

Breeder en breeder gloorde om de daken van ’t
dorpjen de vuurgloed,

Gleamed on the sky and the sea, and the ships
that lay in the roadstead.

Columns of shining smoke uprose, and flashes of
flame were

Thrust through their folds and withdrawn, like the
quivering hands of a martyr.

Then as the wind seized the gleeds and the bur-
ning thatch, and, uplifting,

Whirl'd them aloft through the air, at once from a
hundred house-tops

Started the sheeted smoke with flashes of flame inter-
mingled.

Glansde op de zee en de lucht en de schepen die
wiegden voor 't anker.

Zuilen van rook verhieven, met flitsende vlammen
verbonden,

Daar zich uit òp als waren 't de bevende handen
eens martlaars,

Die aan den moordstaak bidt, waarheen hij gesleept is
door dweepzucht.

En toen de ontkerkerde wind de sintels en bran-
dende daken

Ronddreef wild door de lucht, van honderde gevels
ze lichtend,

Trok de rook zich terug en heerschten de vlammen vrij-
machtig.

Byron

Van den Berghs Byron-vertalingen: *De Zeeroover* en *Lara*, zijn uitvoerig bestudeerd door T. Popma in zijn studie *Byron en het Byronisme in de Nederlandsche letterkunde* (Amsterdam 1928).²¹ Popma's verzekering dat Van den Berghs vertalingen stijf en conventioneel zijn en povertjes afsteken bij de briljante verzen van Byron, getuigt van de Tachtiger-smaak die in 1928 een objectiever beoordeling van poëzie uit de eerste decennia van de negentiende eeuw belette. Interessant is wat hij opmerkt over de tegenstelling die werd gevoeld tussen de bedaagde, deugdzame poëzie van Lamartine, die Van den Bergh ook druk vertaalde, en de wild-romantische dichtkunst van Byron.²² De *Nederlandsche Muzen-almanak* (1837) bevat een gedicht van H.A. Spandaw, 'Aan den Franschen dichter Alphonse de Lamartine', waarin dit contrast wordt aangeduid; in dezelfde almanak van 1838 publiceerde Spandaw 'Byron en de Lamartine' en komt ook Lamartines 'De stervende dichter' voor, vertaald door S.J. van den Bergh.²³

Het is opvallend dat Van den Bergh in *De Zeeroover* ervoor gekozen heeft de vijfvoetige jamben van Byron af te wisselen met passages in dactylen. H. Pol, die de vertaling besprak voor *De Gids*²⁴, veronderstelde dat de dichter deze keuze had gemaakt om te ontsnappen aan de eentonigheid van de vijfvoetige jamben. In het Engels voldoet deze versmaat, maar ze is ongeschikt voor het Nederlands, dat zoveel buigzamer is. De versificatie van de vertaler zou beter geslaagd zijn als hij deze 'breidel' had afgeworpen. Over het begin van het gedicht (het zeeroverslied), dat in dactylen is geschreven, zegt de criticus: 'Het ongelukkigst is de Heer v.d.B. geweest in het dactylische metrum bij den aanhef. Waarom den voorslag (anacrusis) niet liever [kort] gelaten, dan [lang kort] genomen? Immers, bezat onze taal pyrrhichiën, dan zoude men, krachtens alle metrische regels, [kort kort] kun-

nen voor slaan, doch nu zijn wij genoodzaakt [lang kort] te gebruiken, hetwelk voorzeker zeer onrhythmisch klinkt.’ Als voorbeeld van wat hij bedoelt – één onbeklemtoonde lettergreep aan het begin van de versregel, die volgens het metrisch schema (dactylen) beklemtoond zou moeten beginnen – citeert Pol enkele regels van Tollens, waaronder: ‘Niet steeds is de liefde bestendig van duur’. Deze voorslag (bij Van den Berg twee lettergrepen (lang-kort), als we Pol mogen geloven) is er waarschijnlijk voor verantwoordelijk dat Pol de regels uit de aanhef interpreteert als dactylen, maar Popma²⁵ als (viervoetige) anapesten:

Over 't effene vlak van den blaauwenden vloed,
Met gedachten zoo grensloos als vrij van gemoed,
Overzien wy ons rijk en beschouwenwe ons huis,
Waar het koeltjen ons draag' en het golfjen slechts bruisch'.

Ook J.A. Alberdingk Thijm, die druk correspondeerde met Sam Jan van den Bergh, bespreekt in zijn brief van 7 juli 1843, waarin hij De Zeeroover beoordeelt, vooral metrische kwesties: onbeklemtoonde woorden die om wille van het metrum lang gemaakt moeten worden, enz. Maar hij gaat ook in op de vertaalopvatting van Van den Bergh, waarmee hij niet instemt:

Het is een fraaie vertaling; recht geschikt om wie Byron verstaat de lektuur in 't Engelsch gemaklijker te maken, en voor wie geen Engelsch kent van veel waarde. Als ik ook niet sympathizeer met Chateaubriands vertaalmethode (welke eenigzins, maar toch veel gemitigeerd, door u in uitoefening gebracht wordt) dan is het niet zoo zeer om dat ik de soort afkeur, dan wel om dat alle vertalen mij water in een mand scheppen schijnt, en ik daarom meer houd van navolgen, al krijgt de lezer dan ook, in plaats van iets zeer goed Engelsch, iets uitmuntend Hollandsch. Wat is het den lezer ook eigenlijk nut, dat hij Byron met zijne gebreken kennen leere – als wij, in plaats van dien Byron, een beteren en meer Hollandschen kunnen geven?

In dit brieffragment ver wijst Thijm naar een eerdere uiteenzetting over zijn ideeën aangaande vertalingen, in een brief aan Sam Jan van den Bergh van 8 februari 1843. Nadat hij al enkele keren door Van den Bergh was aangespoord zijn vertaalopvatting nu eens te openbaren, waarop hij tot dan toe slechts besmuikte toespeelingen had gemaakt, pakte Thijm in de genoemde brief uit met een verhandeling waarin hij een principiële meningsverschil tussen hemzelf en Van den Bergh construeerde:

Mijn eerste grondregel daarin is deze: Laat den vreemdeling spreken, als of hij een Hollander was; wat in de vreemde taal voegt, voegt niet in de onze. De vreemden hebben eene andere wijs van denken en bevatten en het zij men een stukjen geheel op Hollandschen bodem overbrengt of niet – men moet voorzichtig zijn, met wat andere natiën eigen en natuurlijk is, en ons vreemd, ongepast, soms walglijk voorkomt. Chateaubriand is uw manier toegedaan: la traduction

interlinéaire serait le moins imparfaite²⁶; maar moet men dan ook how do you do met hoe doet gij doen vertalen? De impressie, die de vreemde dichter op zijn landgenoten maakt, moeten wij op de Hollanders maken. Weet de vreemde lezer, wat de vreemde auteur met dit of dat woord bedoeld heeft, en weet de Hollander niet wat wij er meê meenen, dan moeten wij, door een omschrijving of andere hulpmiddelen, den lezer op de hoogte brengen. Vraag aan een Engelschman naar Milton – hij zal u zeggen, dat Milton, zeer verstaanbaar, goed en gebruikelijk Engelsch geschreven heeft. Vraag aan een Franschman naar den Paradis perdu van Chateaubriand, hij zal u zeggen, dat het slecht, vreemd, onverstaanbaar Fransch is. Wil men, als curiositeit, staaltjens van de konstruktie der vreemde talen, of zeggingswijzen geven, of van de gewoonte der vreemden, om zekere woorden en wendingen, in hun dicht, toe te laten – 't is wel! maar dan moet men niet vergen, dat dit voor den Hollander zal wezen, wat het natuurlijke en landeigene voor den medevreemdeling des dichters is. [...]

Vertalen (dat is bij mij een zekere waarheid) kan bij geen menschelijk vermogen gedaan worden: zich inspireeren bij den vreemden poëet, en dan in de taal en den stijl, die ons eigen zijn, nazingen, is het al: in dat opzicht ben ik het geheel met Bilderdijk eens. Men begint reeds, zoodra men vertaalt, een der hoofdeigenschappen des vreemden gedichts te verliezen, de melodie, de gelaatstrekken, die tot het geheel van het uitheemsche kind even goed behooren als zijn ziel. Daar moet men iets anders voor in de plaats geven: de melodie zijner eigene taal; en, zooals Chateaubriand, den geheel uit het oog te verliezen, om in uiterlijkheden eene over één komst na te jagen, die toch maar ingebeeld is, acht ik onraadzaam. Dat hebt gij wel nimmer gedaan, maar het denkbeeld van 't voortreffelijke der getrouwheid verleidt er al licht toe.

Op 12 februari 1843 reageerde Van den Bergh als volgt op deze stellingname:

Over 't vertalen ben ik 't gedeeltelijk met u eens – maar mag men met alle stukken zóó handelen? Ik hel wel wat tot Chateaubriands gevoelens over maar ik stem u toe dat het, als men geen plan heeft om den oorspronkelijken schrijver in alles terug te geven, men zooveel mogelijk verhollandiseren moet: ik houd dit echter voor een erg moeielijk werk en ik ben op dat punt lang na geen Bilderdijk.

Thijm noemt hier Chateaubriand als de pleitbezorger van de door Van den Bergh aangehangen vertaalopvatting, terwijl hij zichzelf beroept op Bilderdijk – voor Thijm een autoriteit op velerlei gebied – die een vertaling bepleitte die in een losse, aangename stijl, de 'genie' van het oorspronkelijk bewaart en dezelfde uitwerking op de lezer nastreeft.²⁷ Als men Thijms met veel aplomb verkondigde verschil in opvatting tussen hemzelf en Van den Bergh al een bijdrage aan een discussie mag noemen – Van den Bergh reageerde weinig op zijn uitlatingen – dan is het een discussie in de traditie van de tegenstelling tussen de interpretatio- en de imitatio-aanhangers.²⁸ Maar het is zeker waar dat Van den Bergh zijn best deed zo weinig mogelijk aan de dichtregels van Byron te veranderen. Dit in tegenstelling tot Beets, die niet schroomde in zijn Byron-vertalingen aanstootgevend geachte passages te verzachten.²⁹

Moore

De ‘eastern romance’ *Lalla Rookh* (1817) van de Ierse dichter Thomas Moore (1779-1852) wordt in de eerste decennia van de negentiende eeuw in Nederland met bewondering gelezen en fragmenten eruit worden vertaald. *Lalla Rookh* is een raamvertelling (in proza), met de volgende (poëtische) onderdelen: ‘The veiled prophet of Khorassan’, ‘Paradise and the Peri’, ‘The fire-worshippers’ en ‘The light of the haram’. J.J.L. ten Kate vertaalde ‘Het Paradijs en de Peri’; S.J. van den Bergh en Adriaan van der Hoop Jr. ‘Het licht van den harem’.³⁰ Dat ‘licht’ is de schone Nourmahal, aan wie Selim, de zoon van Akbar, zijn hart heeft verloren. Maar als iedereen in het dal van Kashmir zich opmaakt om het feest van de rozen te vieren, hebben Selim en Nourmahal ruzie. Het verdrietige meisje vraagt daarom Namouna, die over bijzondere gaven beschikt, voor haar een bloemenkrans te vlechten van uitgelezen kruiden, die een Peri zal aanlokken, ‘een geest wiens ziel is saamgesteld / Uit bloesemgeur en minnezuchten’. De geest schenkt het meisje een ‘wonder-luit’ en een goddelijk stemgeluid, om daarmee Selims verliefdheid opnieuw te doen ontbranden. Nourmahal mengt zich gesluierd onder de zangeressen op Selims feest. Nadat een Georgisch meisje voor de prins de geneuchten van de aardse liefde heeft bezongen, valt Nourmahal in met een lied waarin zij de trouwe liefde roemt en Selim uitnodigt met haar door de wereld te gaan. De prins raakt diep ontroerd door deze zang en sluit Nourmahal in zijn armen.

Er bestaan opmerkelijke verschillen tussen *Het licht van den harem* door S.J. van den Bergh en het ‘nagelaten dichtstuk’ met dezelfde titel, uit het Engels overgebracht door A. van der Hoop Jr. en gepubliceerd in het jaarboekje *Aurora* voor 1843. Van den Bergh volgt nauwgezet het oorspronkelijke gedicht en verklaart bijzonderheden uit het oriëntaalse decor en toespelingen op oosterse bloemen, vogels en attributen in ‘aanteekeningen’; Van der Hoop daarentegen laat weg wat te veel uitleg vergt. Van der Hoop is bovendien preutser: de zinnelijke, oosterse atmosfeer, met een beschrijving van ontwakende haremmeisjes in de namiddag, of erotische toespelingen, is in zijn vertaling ‘gezuiverd’. Nourmahals zang, de voortzetting van het erotische lied van de Georgische schone, krijgt bij Van der Hoop bovendien een moralistisch bijgeluid, ‘dat den wulpschen vreugdetoon / Van ’t vorig lied beschaamt’: haar lofzang op de standvastige liefde van het minnend paar, eindigt bij Van den Bergh met de regels: ‘En indien er een Eden mag bloeien op aard, / Het is hier, het is hier!’ (‘And, oh! if there be an Elysium on earth, / It is this, it is this’); bij Van der Hoop wordt dat: ‘Ach, bloeit er een Eden op aarde, / Getrouwheid-alleen geeft het waarde!’

Deze (en andere) verschillen blijken bij een vergelijking van de openingspassage van het gedicht, waarin de schoonheden van het dal van Kashmir worden beschreven bij zonsondergang, bij maanlicht en bij dageraad:

Wie heeft nooit van het dal van Cashmire vernomen,
 Met zijn rozen, de schoonste waar 't bietjen op aast,
 Met zijn tempels en grotten en schitterende stroomen,
 Schoon als 't liefdevol oog, dat zijn golfjen weërkaast?

ô Beschouw 't, als de zonne, met luchtig gewiegel,
 Nog den zeeplas verguldt, eerze 't Westen verlaat,
 Als een blozende bruid, die des nachts op heur spiegel
 Nog vertoevend een blik werpt, alvorensze gaat.
 Als de tempels weërschitteren door 't loof, datze
 omhult,
 En de heilige plechtigheid ieder vervult;
 Als de beden harmonisch in 't heiligdom zwellen;
 Als de Priester de geuren van 't wierookvat strooit,
 En er hier by het outer een gordel van bellen
 Luide klinkt om 't gewaad, dat den danser omplooit.
 Of beschouw het by nacht, als de maan van den trans
 En paleizen en gaarden bestraalt met heur glans,
 Wen, als 't vallen van starren, de waterval blinkt,
 En het nachtegaallied, dat langs 't eiland weërklinkt,
 Wordt verwisseld met lachjens en echoos der voeten,
 Uit het schemerend pad, waar zich minnende' ont-
 moeten.
 Of beschouw het des morgens, als 't zonlicht, vol
 pracht,
 Nieuwe wondren ontbloomt en van luister doet gloren,
 En fonteinen en koepels er wekt uit de nacht,
 Als waar juist er een elk uit de zonne geboren;
 Als de Geest van den geur met den morgen herleeft,
 En zijn Harem van bloemen zacht-dartlend ont-
 vliegt,
 Wen de wind als een minnaar om 't espenloof zweeft,
 Tot het trilt als de golf, waar zich 't koeltjen op wiegt.
 Als het Oosten zoo gloeit als de hope onzer jeugd,
 En de dag, die zijn purpre banier heeft ontvouwd,
 Door het Bergportaal schijnt, dat, weërschitterend
 van goud,
 Zich ontsluit voor dit dal, 's Warelds zegen en
 vreugd.

Who has not heard of the Vale of Cashmere,
 With its roses the brightest that earth ever gave,
 Its temples, and grottoes, and fountains as clear
 As the love-lighted eyes that hang over their wave?

Oh! to see it at sunset, – when warm o'er the Lake
 Its splendour at parting a summer eve throws
 Like a bride, full of blushes, when ling'ring to take A
 last look of her mirror at night ere she goes! –
 When the shrines through the foliage are gleaming
 half shown,
 And each hallows the hour by some rites of his own.
 Here the music of pray'r from a minaret swells,
 Here the Magian his urn, full of perfume is swinging,
 And here, at the altar, a zone of sweet bells
 Round the waist of some fair Indian dancer is ringing.
 Or to see it by moonlight, – when mellowly shines
 The light o'er its palaces, gardens, and shrines;
 When the water-falls gleam, like a quick fall of stars,
 And the nightingale's hymn from the Isle of Chenars
 Is broken by laughs and light echoes of feet
 From the cool, shining walks where the young
 people meet, –
 Or at morn, when the magic of daylight awakes
 A new wonder each minute, as slowly it breaks,
 Hills, cupolas, fountains, call'd forth every one
 Out of darkness, as if but just born of the Sun.
 When the Spirit of Fragrance is up with the day,
 From his Haram of night-flowers stealing away;
 And the wind, full of wantonness, woos like a lover
 The young aspen-trees, till they tremble all over.
 When the East is as warm as the light of first hopes,
 And Day, with his banner of radiance unfurl'd,
 Shines in through the mountainous portal that opes,
 Sublime, from that Valley of bliss to the world!

Van der Hoop Jr.
 Wie heeft van Cashmires vallei nooit gehoord,
 Van haar rozen, de schoonsten op aarde,
 Haar tempels en grotten met bloemen omboord,
 Haar wateren, ruischend met lieflijk akkoord
 En klaar als 't kristal, dat in d'oogappel gloort
 Der maagd, die er gloeiend op staarde?

Ze is schoon die vallei: – als de dalende zon
 Haar beeld laat weërkaatsen in daauwdrup en bron,
 Der jonkvrouw gelijk, die het gloeiend gezicht
 Vóór 't luiken der oogen naar 't spiegelglas richt;
 Dan blinkt de moskee, met haar wanden van hout,
 Door 't wieglende lover als zilver en goud,
 De bidklepper dreunt langs de heuvelen heen,
 En roept Allah's kroost ten gebede byeen, Ter
 wijl aan het lagere deel der vallei
 De toovenaar in klemmende vingeren
 Het wierookvat walmend laat slingeren,
 Of verder, voor 't oog van der jonglingen rei,
 De danser de klokjens doet klinken,
 Die cierlijk aan 't dansgewaad blinken.

Ze is schoon die vallei, als de lieflijke glans
 Der maan, met zijn mollige stralen, den trans
 Van slot en paleizen met zilverstof tooit,
 Of goud in 't kristal van den waterval strooit,
 Als 't nachtegaallied, dat den maneschijn groet,
 Moet zwijgen voor 't zingen der vrolijke jeugd,
 Die, dartlend en hupplend met windsnellen voet,
 In 't balsemrijk lover zich wijdt aan de vreugd.

Ze is schoon die vallei, als de morgen, ontwaakt,
 Glimlachend de banden der duisternis slaakt,
 En wondren op wondren verwekt voor het oog;
 Wen 't zonlicht, ontvlamd aan den lichtblauwen boog,
 Paleizen, fonteinen, gebergten en dal
 Weër dagvaart, als waar' zy meesteres van 't heelal,
 En de Engel der geuren, door 't daauwvocht gebaad,
 Zijn bloeiende Harem, de moschroos verlaat.
 Als de uchtendwind, warsch van de vadsige rust,
 De zijdene bladen der berkenroos kust.
 Maar eerst als het Oosten de lichtvaan ontvouwt
 En 't dragen des standerts den middag vertrouwt,
 Dan eerst voegt aan 't dal van Cashmire de kroon
 Der schepping, als 't Eden van frischheid en
 schoon.

Beide vertalingen kennen – net als het Engelse gedicht – een afwisseling van viervoetige jamben, met fragmenten in viervoetige anapesten, maar Van der Hoop volgt niet de wisselingen in het origineel. Hij heeft zich ook forse ingrepen in de tekst veroorloofd: de toespraak van de Seraf (of Peri), 'die, naar 't schijnt, bestaat / Uit licht en harpmuzyk', ontbreekt bij Van der Hoop, die meteen opstroomt naar het avondlijke tuinfeest van Selim, waar Nourmahal haar geliefde verleidt met zang en muziek. Zijn vertaling is over het algemeen veel vrijer, en getuigt soms van onbegrip, zoals blijkt uit onderstaande zomer-/herfstmetafoor:

Daar 's een schoonheid, die nimmer veranderen mag,
 Als de zonnige loop van een zomerschen dag,
 Altijd schijnend en nimmer door schaduw verzacht,
 Tot de min valt in slaap, door eenzelvige pracht.
 ô Dus was niet de schoonheid, neen, niets van dit al,

There's a beauty, for ever unchangingly bright,
 Like the long, sunny lapse of a summer-day's light,
 Shining on, shining on, by no shadow made tender,
 Till Love falls asleep in its sameness of splendour.
 This was not the beauty – oh, nothing like this,

Dat zoo'n tooverglans gaf aan die schoonste van 't dal; Maar die lieflijkheid steeds in beweging, die speelt Als het licht, aan een schaâuwrijken herfstdag bedeed, Nu eens hier en dan daar, schenkend gloed, waarze zweeft, Van den mond tot de kaak, van de kaak tot aan de oogen, Nu eens schittrend van licht, dan van mist overtogen, Als de droom, die een Heilige van 't hemelrijk heeft.	That to young Nourmahal gave such magic of bliss! But that loveliness, ever in motion, which plays Like the light upon autumn's soft shadowy days, Now here and now there, giving warmth as it flies From the lip to the cheek, from the cheek to the eyes; Now melting in mist and now breaking in gleams, Like the glimpses a saint hath of Heav'n in his dreams.

Van der Hoop Jr.

Het zonlicht gelijk, dat ondoofbaar van gloed
 By zomerdag de oogen dof schemeren doet,
 Zoo is er een schoonheid, die hem, die haar mint,
 Betoovrend bestraalt, maar ook kluistert en blindt.
 Die schoonheid was 't deel niet van Selims vriendin,
 Neen, 't was die bevallige zoetheid van zin,
 Die 't hart van den minnaar verwarmende boeit:
 De herfstzon gelijk, die op 't palmenbosch gloeit,
 Maar vaak, door de schaaûw van een wolkjen bedekt,
 Aan 't donkergroen lover haar schijnsel onttrekt;
 Die schoonheid, die somtijds zich schuchter verborgt,
 Door schijnbare koelheid den liefdegloed tergt,
 Maar eindlijk, bezweken voor 's minnaars geweld,
 In tranen en tedere kussen versmelt;
 Hem voorsmaak verschaft van een hoogere vreugd,
 Als 't droomen van 't Eden den vroome verheugt.

Tennyson

Kort na zijn overlijden in 1868 verscheen Van den Berghs vertaling van Henoeh Arden³¹, een boek dat in 1887 nog een tweede druk beleefde. Tennysons beroemde

vertelling van de doodgewaande echtgenoot die van de zee terugkeert, maar zijn plaats in het gezin ziet ingenomen door zijn jeugdvriend, voor het eerst gepubliceerd in 1864, werd in de negentiende eeuw ook nog vertaald door J.L. Wertheim (1882) en Isaïc Esser (1897).³² Hun vertalingen zijn geschreven in rijmloze, vijfvoetige jambiën. Uit een vergelijking tussen Van den Berghs gedicht en de twee latere Nederlandse bewerkingen blijkt niet alleen een verschillende vertaalopvatting, maar ook dat tussen 1869, 1882 en 1897 de dichterlijke taal onmiskenbaar een versoering heeft ondergaan. De herdruk van Van den Berghs vertaling in 1887 moet beslist ouderwets hebben aangedaan. In het onderstaande is de aandacht gevestigd op Van den Berghs bewerking van het Engelse gedicht: fragmenten uit de vertalingen van Wertheim en Esser dienen alleen om de genoemde verschillen te illustreren.

De eenvoud van Tennysons verzen³³ lijkt de Nederlandse bewerker niet te voldoen: veelvuldig zoekt hij naar verdichterlijking van de al te sobere Engelse uitdrukkingen. De meest in het oog lopende aanpassing aan de heersende poëtische smaak is de toepassing van het rijm, dat soms vreemd afsteekt bij de ‘blank verses’ van Tennyson. Dichterlijke uitweidingen veroorzaakt de vertaler zich vooral in passages die gaan over huiselijkheid en huwelijksgeluk, terwyl bijvoorbeeld de morele bepaling van Philips gedrag, die uit vriendschap en hartelijkheid handelt, maar ook minder nobele beweegredenen heeft om zich aan Annie op te dringen, wat verwaarloosd wordt (‘At which, as with a kind anger in him, / “The ship was lost” he said “the ship was lost”’, vertaald als: ‘Waarop hij zuchtte smartlijk aangedaan / ’t Schip is vergaan, helaas! het is vergaan.’). Des te verrassender is een moralistische interpretatie die zeer wel te vermijden was geweest, aan het eind van het gedicht. Als Henoeh na zijn jarenlange afwezigheid zijn vrouw, Philip en kinderen bespiedt, dreigt hem een kreet te ontsnappen, ‘Die dat geluk eensklaps had kunnen storen / Als ’t oordeel dat den zondaar dringt in de ooren’ (‘like the blast of doom’).

Een ander soort uitbreiding in de Nederlandse vertaling wordt veroorzaakt door de behoefte handelingen, gedachten en gevoelens explicieter te maken, uit te leggen of te interpreteren. Opnieuw lijkt de vertaler geen genoegen te nemen met de soberheid van Tennyson. Als Philip er niet bij kan zijn als de jeugd uit het stadje hazelnoten gaat rapen, geeft Tennyson tussen haakjes de reden: (‘His father lying sick and needing him’); Van den Bergh verschaft duidelijkheid omtrent aard van de verpleging: ‘Zijn vader had den jongling noodig, want / Krank was hij en gesteld op Philips praet’ – een taak die hoogstnoodzakelijk was wegens het rijm ‘[...] Philip kwam wat laat’.

Het rijm stelt vaker zijn eisen: stoplapperige toevoegingen als ‘Beproefd werd zijn geduld en trouw met eenen, / Tot andermaal een half jaar was verdwenen’, of ‘Zweert ge op den Bijbel, die daar ginds staat (vanwege “Dood!” riep het goede schepsel, “welk een praet!”), of ‘Zijn wederkomst ten verren landen uit, / Zijn wederzien van Annie, zijn besluit’. Een opsomming van alles wat Henoeh mist van

zijn geboortestreek als hij alleen op zijn eiland is, wordt bekort door rijm dwang en de onmogelijkheid om telkens kernachtig (én in hexameters) weer te geven wat er bedoeld wordt. Een 'peacock-yewtree' maakt dan weinig kans: eerder omslachtig vertaald als 'de iepenboom [die], geschoren en gesnoeid / Den vreemden vorm eens paauws had aangenomen':

Zijn kindren, hun gesnap, zijn lieve vrouw,
Zijn kleine woning, de opwaartsgaande weg,
De molen, 't eenzaam adelijk gebouw,
Zijn paard, zijn boot, de dichte taxisheg,
De duinen, waarom najaarsneevlen waren,
Het zacht geloei van 't huiswaart keerend vee,
De zoete geur der afgevalen blâren,
En 't dof geluid der vaalgekleurde zee.

Wertheim

Zijn kind'ren, hun gekeuvel, Annie, 't huis,
De steile straat, den molen, 't lomm'rijk bosch,
Het vergelegen slot en de iepenlaan,
Zijn schimmel en de boot, door hem verkocht,
De kille morgens in November, 't grauw
En vochtig duin, de milde regenbui,
De geuren van het welkend loover, en
De weeklacht des loodkleur'gen oceaans.

The babes, their babble, Annie, the small house,
The climbing street, the mill, the leafy lanes,
The peacock-yewtree and the lonely Hall,
The horse he drove, the boat he sold, the chill
November dawns and dewy-glooming downs,
The gentle shower, the smell of dying leaves,
And the low moan of leaden-color'd seas.

Soera Rana

[...] de kinderkens,
Hun snappen, Annie, en het kleine huis,
De steile straat, den molen, 't lommerloof,
De' als pauw gesnoeiden ijf en 't eenzaam Slot,
't Paard dat hij dreef, de boot die hij verkocht,
't Kil uchtendkrieken in November, 't duin, Nog
scheemrend in den dauw, stil regenweêr, Den
reuk van dorrend blad, en 't zacht geklaag Van
een loodkleurige zee.

In menige passage is van al deze typen uitbreidingen een ratjetoe gemaakt, naar de dichtertelijke smaak van dat moment:

En, zacht de hand aan 't wiegjen slaande, sprak
Hij teêr: 'dit schaap, zoo sukkelend en zwak –
Ik heb er hem te liever om. God zegen'
Ons jongste ventjen, nu en t'allen tijd.
Wanneer ik van mijn reis terug ben, rijdt
Hij zeker op de kniën van zijn vaârtjen,
Als eens onze oudste jongen, dapper paardtjen.
'k Verhaal hem dan gedurig voor en na
Van wat ik zag aan verre vreemde stranden,
En doe van pret hem klappen in de handen. –

Then lightly rocking baby's cradle 'and he,
This pretty, puny, weakly little one, –
Nay – for I love him all the better for it –
God bless him, he shall sit upon my knees
And I will tell him tales of foreign parts,
And make him merry, when I come home again.

Wertheim

En, ' ging hij voort, terwijl zijn hand de wieg
Des kleinen zachtkens op en neêr bewoog,
'En wat dat ziekelijk bloedje daar betreft... Wat
zeg ik? 'k heb er hem te liever om. Wanneer
ik t'huis kom, rijdt hij op mijn knie, En ik
verhaal hem dan van Oost en West,
En van de vreemde landen, die 'k bezocht,
Totdat hij vriend'lijk lacht. [...]

Soera Rana

En luchtig schomm'lende aan zijn zuiglings wieg:
'En hij, dit lief, dit teêr en zwaklijk ding,
'Want 'k heb het kind er slechts te liever om,
'God zegen' hem, hij zit eens op mijn knie,
'En 'k doe verhalen hem van 't vreemde land,
'En maak hem vroolijk, als ik huiswaarts keer.

Van den Bergh mist betekenisvolle herhalingen, zoals de beschrijving van de plaats ('waar 't sluikend bosch daalt naar den heuvelrand') waar Philip als jongen Annie en Henoch in innig samenzijn bespiedde en besepte dat zijn kans op geluk verkeken was: 'Just where the prone edge of the wood began / To feather toward the hollow'. Op dezelfde plek, 'waar naar den heuvelrand / Het slinkend boschjen afloopt', maakt Philip zeventien jaar later de geschiedenis ongedaan door Annie ten huwelijk te vragen. Het herhaald gebeier van de kerkklokken, bij gelegenheid van Annies beide huwelijken, is wel opgemerkt: lijkt de eerste keer de vertaling: 'Dus trouwden zij en bij hun echtverbond / Klonk vrolijk klokgeklep het stadjen rond', wat overdadig voor 'So these were wed, and merrily rang the bells', de tweede keer passen deze beide Nederlandse versregels goed bij de gevarieerde herhaling in het origineel: 'So these were wed and merrily rang the bells, / Merrily rang the bells and they were wed'.

Soms verongelukken vergelijkingen: 'Him, like the working bee in blossom-dust, / Blanch'd with his mill, they found' wordt dan: 'maar hij / Was wit van meel bestoven als de bij, / En kon toch zóó niet meêgaan op hun beê'. De laatste versregel is toegevoegd, als verklaring van de aanvankelijke onwilligheid van Philip om met de kinderen mee te gaan. Een pijnlijk mislukte beeldspraak kan worden aangetroffen in de beschrijving van Henochs heimelijke bezoek aan het huis waar Philip, zijn vrouw en de kinderen wonen. Het licht dat uit de ramen naar buiten schijnt, verleidt hem een blik naar binnen te werpen, waar hij getuige zou zijn van hun huiselijk geluk: 'De zachte gloed van een gezellig licht / Blonk nu uit Philips huis hem in 't gezicht, / Zoo als het licht der baak den zeemeeuw doet, / Totdat hij zich op 't glas te bersten stoot / En 't zwervend leven eindigt in den dood.' ('By and by / The ruddy square of comfortable light, / Far-blazing from the rear of Philip's house, / Allured him, as the beacon-blaze allures / The bird of passage, till he madly strikes / Against it, and beats out his weary life.')

Tot besluit: oorspronkelijke en vertaalde poëzie

Sam Jan van den Bergh heeft nooit hexameters gebruikt voor zijn oorspronkelijke, verhalende gedichten. Wat men in zijn poëzie wel vindt, is de afwisseling van metra zoals die voorkwam in de vertalingen van Byron en Moore, waarschijnlijk opnieuw om de eentonigheid van de jamben te doorbreken. In Trudesinde (1842) zorgt het lied van een dichterlijke harpist, in zevenvoetige trocheeën, ervoor dat de lezer even mag uitrusten van de viervoetige jamben. De eerste strofe luidt als volgt:

Wat de zon is voor het aardrijk, is de vreugde voor 't gemoed;
Daarom throne ze in dees wanden, zette ze ieder 't harte in gloed;
Gaat de zonne schuil in wolken, de aard wordt dan in rouw gehuld,
En wanneer de vreugd voorby ging, wordt de borst met smart vervuld.

Deze versvorm kan misschien het best beschreven worden als ‘tweeledige langverzen, zamengesteld uit twee trochaïsche verzen, één van vier en één van drie voeten, maar waarvan ten minsten het laatste op een staande cadenz uitgaat’.³⁵ Deze zevenvoetige maat heeft ‘een aanmerkelijke pauze’ in het midden van de versregel, in Trudesinde aangegeven met een grote spatie. Dat Van den Bergh niet terugschrok voor proefnemingen met het metrum, blijkt uit het tweede deel van de tweede regel uit het aangehaalde fragment, waar de trocheeën zijn vervangen voor dactylen.

Wie meent dat de vertaalde poëzie van S.J. van den Bergh soms duister en gezocht is, vol gekunstelde samenstellingen en eigenaardige woorden die alleen optreden om te voldoen aan metrum of rijm, kan dezelfde verschijnselen waarnemen in zijn oorspronkelijke poëzie – en die van vele tijdgenoten. En wie van oordeel is dat de vertaalde hexameters niet loepzuiver zijn, kan vaststellen dat de voor het Nederlands zoveel ‘natuurlijker’ geachte jamben de dichter soms ook een stok tussen de benen staken. Maar dat neemt niet weg dat de vertaalde gedichten van Van den Bergh – want daartoe hebben we ons hier bepaald – menigmaal onze bewondering afdwingen: door hun ‘zangerigheid’, maar ook door de vindingrijkheid waarmee de dichter, zonder diepgaande kennis van het Engels en met gebruikmaking van bescheiden hulpmiddelen³⁶, lastige vertaalproblemen oploste. Meer nog dan op een precieze weergave van het oorspronkelijke dichtstuk was de aandacht van de dichtende vertaler gevestigd op de eisen van het gekozen metrum; een keuze die op zichzelf een principiële uitspraak impliceerde over de verhouding tussen het Nederlands en de vreemde taal in kwestie, meer in het bijzonder over de prosodische eigenaardigheden van beide talen.

Noten

- 1 Cd. Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken* VII. Haarlem [z.j.], p. 56.
- 2 Oden van Anakreon. [Vertaald door J.J.L. ten Kate en S.J. van den Bergh.] Groningen: W. van Boekeren, 1837. Johannes Kneppelhout waste Ten Kate geducht de oren, toen hij had vernomen van de Anacreon-vertaling waaraan de aankomende student had meegewerkt. Ten Kate citeerde Kneppelhout uitvoerig in een (niet gedateerde) brief aan Sam Jan van den Bergh (KDC LARC 3733, brief 19, zonder datum):
 ‘Gisteren krijg ik een vod van een brief van hem, [...] en zie hier nu een uittreksel daaruit, waarover ik verdoemd nijdig geweest ben: “mais qu’est ce qu’on m’a dit, v. Boekeren publie-t-il une traduction d’ Anacréon, de toi? J’ai dit que c’est dommage et te le dis avec la même sincérité et le même sans-çon. A quoi bon traduire Anacréon? et ce n’est pas encore cela que je blâme; ce que je trouve ridicule, c’est que tu ne le comprends pas et que c’est une traduction de seconde main, une traduction d’après une traduction. Je pense assurément qu’il y aura des choses heureuses; mais cela n’empêche pas que le tort reste de ton côté, que je suis bien sûr que Beets p.e. en rira et que moi je me garderais bien de traduire un auteur que je ne posséderais pas à fond. Le public le trouvera pedant, crois-moi, et tu ferais bien mieux à mon avis, de le tenir un peu caché, jusqu’à ce que tu fusses reçu étudiant. Vois donc; si ta traduction d’Anacréon t’égare, si tu altères le sens des mots, que tu dis autre chose que ton original, ou bien, ce qui arrivera, que tu n’ose le suivre que de loin et néglègement au lieu de lui marcher derrière les talons et de le suivre à la piste, ce qui est le devoir d’un bon traducteur, si tu donnes des preuves d’une ignorance déguisée en erudition – et c’est la plus sottie des manières! – que diront v.d. Palm, v. Assen, Bake etc: –” En ik zal ook maar etc: zeggen, want het lust mij niet de nog in ’t eindelooze voortgaande predikatie te volenden. Wat dunkt u? Terugkeren kunnen wij niet, het moet dus maar in zee; ten minste ik voor mij consilii inops sum in deze zaak; – enfin, ik zeg met Plautus: mihi dolebit, si quid stulte fecero, of op zijn Hollandsch: die zijn gat brandt moet op blaren zitten en dus: is het niet goed, dan zij het niet goed; maar bij de professoren zal ik mij wel weten te verandwoorden.’
 De gevangene op den Kaukasus. Een gedicht naar het Russisch van Alexander Puschkin. ’s Gravenhage, by W.P. van Stockum, 1840. Van den Bergh gebruikte een vertaling door Dr. Robert Lippert in het Duitse jaarboekje *Der Delphin*. Wie iets naders wilde vernemen over Poesjkin, werd door Van den Bergh verwezen naar *Blik op Ruslands Letterkunde* (Haarlem 1838), een vertaling van *Literarische Bilder aus Russland* door H.J. König. Over de recensie in *De Gids* (door P.T. Helvetius van den Bergh) van *De gevangene op den Kaukasus*, zie: Raymond Van den Broeck, ‘Vijftig jaar recensies van vertaalde literatuur in *De Gids* (1837-1887)’, in: Raymond Van den Broeck, *Literatuur van elders*, p. 37-45: p. 39.
- 3 Een verzameling van vertaalde Duitse poëzie verscheen onder de titel *Geest en hart*. Duitschlands dichters nagezongen, door S.J. van den Bergh. Utrecht: C. van der Post, Jr., 1861.
- 4 Raymond Van den Broeck, *Literatuur van elders*. Over het vertalen en de studie van vertaalde literatuur in het Nederlands. Leuven-Amersfoort 1988, p. 8. Zie ook de bespreking van deze bundel door E.K. Grootes in *Literatuur* 7 (1990), 1 (jan.-febr.), p. 61-62. Zie ook de tekst van Van den Bergh in: *De Hollandsche vertaalmolen*. Nederlandse beschouwingen over vertalen 1820-1885. Verzameld en ingeleid door Cees Koster. ’s-Gravenhage 2002 p. 70-71.

- 5 Hollandsche dichtmaat en prosodie toegepast op het rythmus en metrum der Ouden in zoo verre beiden in onze Hollandsche dichtkunde zouden kunnen worden ingevoerd. Door Gerrit Hesselink A.L.M. Phil. Doct. en Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Wijsbegeerte bij de Doopsgezinden te Amsterdam. Amsterdam: Wed. G. Warnars en J.W. Yntema en Comp., 1808. Kinkers 'model' voor de klassieke hexameter kan worden aangetroffen in zijn Proeve eener Hollandsche prosodia, oordeelkundig gegrond op, en door het gehoor getoetst aan de uitspraak onzer taal, door het beschaafde gedeelte onzer natie, en toegepast op het rythmus en metrum der ouden, in zoo verre beiden in onze Hollandsche dichtkunde zouden kunnen worden ingevoerd. Amsterdam: Allart, 1810. Beide verhandelingen zijn geschreven als antwoord op een prijsvraag, uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen naar een 'Proeve eener Hollandsche Prosodie': Kinkers opstel werd bekroond met de gouden erpenning; Hesselink besloot zijn werkstuk niet in te zenden, omdat hij de perken van de gestelde vraag te buiten was gegaan.
- 6 C.S. Adama van Scheltema, Perpetua. Oorspronkelijk dichtstuk, en Miles Standish. Longfellow naverteld. Amsterdam: J.H. Scheltema, 1859.
- 7 Gedateerd 18 Februari 1860. In Longfellows gedichten, nagezongen door S.J. van den Bergh. Haarlem: A.C. Kruseman, [1861], p. [99]-[104]. De Kanter had niet altijd zoveel bewondering gevoeld voor de hexameter: in Daphné: tweemaandelijksch tijdschrift voor Nederlandsche Poëzij (onder redactie van J.J.L. ten Kate). Utrecht: Dannenfelser en Doorman, 1850, eerste bundel, p. 97-111, publiceerde De Kanter 'Proeve eener jambische overbrenging van Klopstocks Messias'. De hexameters van Klopstock hadden veel dichters overtuigd van de toepasbaarheid van de klassieke hexameter in het Duits, en daarom ook in het Nederlands.
- 8 Kinker, Proeve eener Hollandsche prosodia, p. 165-173.
- 9 Kinker, Proeve eener Hollandsche prosodia, p. 229-310: 'Toepassing der Hollandsche prosodia op het rythmus en metrum der Ouden, enz.': daarbinnen p. 259-295 over de hexameter; p. 259-260 over de 'Duitse' hexameter.
- 10 De Messias, in twintig zangen, van Fr. Gottl. Klopstock. Eerste-derde deel. Uit het Hoogduitsch vertaald door C. Groeneveld. Amsterdam: Wed. A.D. Sellschop en P. Huart, 1784, 1785, 1791; De Messias, uit het Hoogduitsch van Klopstock, vertaald door Mr. Johan Meerman, Heer van Dalem en Vuren. Eerste- vierde deel. 's Gravenhage: [de Erven van] Isaac van Cleef, 1803-1805.
- 11 In deze 'Narede' is ook opgenomen Meermans 'Bericht omtrent den Hexameter voor min geoeffenden in de Poësie der Ouden', die voorafging aan het eerste stuk van zijn Klopstock-vertaling. Hesselinks bestrijding van de vertaalde 'Duitse' hexameter was op dit 'Bericht' gebaseerd.
- 12 Meerman, 'Narede', p. 74.
- 13 Meerman, 'Narede', p. 67.
- 14 Meerman, 'Narede', p. 64-65.
- 15 Meerman, 'Narede', p. 79-80.
- 16 Hesselink, Hollandsche dichtmaat en prosodie, p. 201-258, overzichtelijk bijeengezet in de bespreking van Hesselinks verhandeling in Algemeene Vaderlandsche Letter-oefeningen (1808), I, p. 156-160: p. 159-160.
- 17 Hesselink, Hollandsche dichtmaat en prosodie, p. 182: 'Aldus kunnen de Hexameters der Ouden in onze Taal worden nagevolgd; en zal dit werk eenigermate gemakkelijker worden, wanneer, naar eisch dier Dichtmaat, Spondeën en Dactylen bij afwisseling door elkanderen gebruikt worden; waarbij

voorts nog te letten staat, dat, zoo min mogelijk, elk woord eenen afzonderlijken Voet uitmaakt.'

- 18 De passage waarin hij rekenschap aflegt voor zijn opvatting van de hexameter luidt als volgt: 'Om den wille der liefelijkheid van de taal, hebben wij gemeend ons in den regel, hoewel niet slaafs, te moeten laten leiden door de voorschriften van den hoogleeraar Hesselink, die ten jare 1808, te Amsterdam bij de Wed. G. Warnars en J.W. IJntema en Comp., eene Hollandsche prozodie, op het rythmus en metrum der Ouden toegepast, heeft uitgegeven. Wie ons de eer wil aandoen, onze vaersregelen te toetsen aan zijne gestelde regelen, zal ontwaren dat ook wij het metrische meer dan het rythmische stelsel hebben gehuldigd, ofschoon het eigenaardige onzer taal ons wel eens verlokte aan het sireengevele van het laatste het oor te leenen. Het zou noodeloos zijn op iedere plaats aan te wijzen waar wij echter voor de verzoeking bezweken zijn, en ook aan den klemtoon eene stem in het kapittel verleend hebben, gelijk dit het geval was met het grootte aantal woorden die op heid uitgaan, zoo als schoonheid, stoutheid, enz., welke wij, volgens de dagelijksche uitspraak, bestendig als trochaeën gebezigd, en niet tot een ondragelijken spondaeus hebben uitgerekt. Dit is ook wel eene enkele maal het geval geweest met de woorden als: herwaarts, derwaarts, lichaam, enz., die wij, hoewel zij strikt genomen tot de spondaeën moeten gerekend worden, echter naar de eischen van het gehoor, welke toch in ieder vaers van geene geringe beteekenis zijn, als trochaeën hebben gebezigd, ter wijl wij ook meermalen van de vrijheid hebben gebruik gemaakt om den spondaeus met den trochaeus af te wisselen, en op die wijze de vloeiendheid van het vaers zelve gemeend hebben te bevorderen. In saamgestelde woorden, zoo als: grootvader, hoefijzer, trekvogel, vaderland, huishouding, overvloed, enz. hebben wij meer het spraakgebruik gehuldigd dan de voorschriften van die prozodische aristarchen, in wier oog de wijziging hunner grondwet tot de onmogelijkheden behoort, en ze dus grootendeels als dactylen beschouwd. Waar echter dergelijke woorden een synoniem duldden, is door ons aan de metrische eischen voldaan; doch waar het aangegeven woord omschrijving noch vervanging toeliet, keurden wij het best, de juiste uitdrukking te moeten stellen boven eene uitbreiding, waarover de prozodie gejuicht, doch de poëzij getreurd zou hebben.

Bij de éénsylbige woorden, die òf als kort, òf als lang kunnen gerekend worden (anceps zijn), hebben wij ons in de toekenning hunner metrische waarde telkens laten leiden door de nu dus en dan weder anders zich voordoende behoefte aan eene lange of korte lettergreep, naar gelang van de plaats die zij in het vaers besloegen, even als wij de eigennamen van personen, plaatsen, steden en stroomen of rivieren, zoo als: Benedict, Louisbourg, Port-Royal, Beauséjour, Delaware, gebezigd hebben naar den eisch van het metrum. Eéne enkele maal hebben wij ons, om der welluidendheid wille, eene verandering in den naam van een der opgevoerde personen veroorloofd, door pater Feliciaan in pater Andreas te herdoopen.'

- 19 'Dichter-marteling', in *De Tijdspiegel* (1859), II, p. 124-130; bespreking door C.P. in *Het Lees kabinet. Bibliographisch Album* (1859), p. 237-243 (p. 243: 'In de slepende Nederlandsche alexandrijnen vinden wij Longfellow met zijn eigenaardigen, krachtigen hexameter niet terug.'). Zie: J.G. Riewald & J. Bakker, *The Critical Reception of American Literature in the Netherlands 1824-1900. A Documentary Conspectus from Contemporary Periodicals.* (= Costerus, new series, vol. xxxiii.) Amsterdam 1982, p. 185-208.
- 20 *Spiritus Asper en Lenis*, 'Een Amerikaansche germanisme op Nederlandschen bodem', in *De Tijdspiegel* (1857), I, p. 111-118.

- 21 De Zeeroover. Een verhaal van Lord Byron. Naar het Engelsch, door S.J. van den Bergh. Haarlem: Erven F. Bohn, 1843. Lara. Een verhaal van Lord Byron. Naar het Engelsch, door S.J. van den Bergh. 's Gravenhage, J.A.A. van den Bergh, 1845. (In de Universiteitsbibliotheek Nijmegen wordt een exemplaar van Lara bewaard met een handgeschreven opdracht aan collega-Byron-vertaler Beets: 'Den Wel Eerwaarden Zeer Geleerden Heere / Dr. Nicolaas Beets / van zijnen kunstvriend / S.J. van den Bergh / 's Hage, 21 Juli 1845.'). Aan de vertaling gaat een (gedrukt) opdrachtvers vooraf 'Aan Dr. R. Bennink Janssonius', waarin wordt gereageerd op het gedicht 'Verloren vrienden' van Bennink Janssonius, uit diens bundel Lentebleden (ook in De Dichtwerken van Dr. R. Bennink Janssonius. Eerste deel. Amsterdam 1872, p. 77-78). T. Popma, Byron en het Byronisme in de Nederlandsche letterkunde. Amsterdam 1928, p. 375-394.
- 22 Popma, Byron en het Byronisme, p. 145-146.
- 23 Nederlandsche Muzen-Almanak (1837), p. 190-198; Nederlandsche Muzen-Almanak (1838), p. 153-155 (Spandaw), p. 1-8 (Lamartine). Cf. Piet Valkhoff, 'Lamartine in Nederland', in: Piet Valkhoff, Ontmoetingen tussen Nederland en Frankrijk. 's-Gravenhage [1943], p. 160-188. 'Le poète mourant' is afkomstig uit Nouvelles Méditations Poétiques (eerste editie 1823). Een strofe uit Van den Berghs vertaling met het Franse origineel:
- Neen, schrijf mijn' naam niet op mijne allerlaatste woning;
 Bezwaar mijn schim niet door gesteenten: geen vertooning
 Van praal verlang ik, slechts een luttel zands, niets meer!
 ô Zij ter naauwernood my zoo veel plaats verbleven,
 Dat daar de wandlaar, als hy ronddoolt in dees drevén,
 Kan knielen voor den Opperheer!
- N'inscrivez point de nom sur ma demeure sombre.
 Du poids d'un monument ne chargez pas mon ombre:
 D'un peu de sable, hélas! je ne suis point jaloux.
 Laissez-moi seulement à peine assez d'espace
 Pour que le malheureux qui sur ma tombe passe
 Puisse y poser ses deux genoux.
- 24 De Gids 8 (1844), 1 (Boekbeoordelingen), p. 239-245.
- 25 Popma, Byron en het Byronisme, p. 379.
- 26 Waarschijnlijk doelt Thijm op een uitspraak van Chateaubriand (met een iets andere strekking) in Essai sur la littérature anglaise [...]. Tome I. Bruxelles 1836, 'Avertissement', p. 5: 'La traduction littérale me paraît toujours la meilleure: une traduction interlinéaire serait la perfection du genre, si on lui pouvoit ôter ce qu'elle a de sauvage.'
- 27 P. de Jong, 'Bilderdijk over het vertalen', in De nieuwe taalgids 69 (1976), 6 (nov.), p. 508-517. Voorts: Raymond Van den Broeck, 'Opvattingen over het vertalen in Nederland van 1800 tot 1850', in De Gids 149 (1986), 6 (sept.), p. 497-513.
- 28 L.G. Korpel, Over het nut en de wijze der vertalingen. Nederlandse vertaalreflectie (1750-1820) in een West-europees kader. (Diss.) Amsterdam 1992, p. 114-115.

- 29 Theo D'haen, 'De Nederlandse "Byron"', in *Literatuur* 3 (1992), 2 (maart/april), p. 88-96.
- 30 In Ten Kates bundel *Vertaalde poëzy* ('s Gravenhage: K. Fuhri, 1839) is opgenomen 'Het Paradijs en de Peri, een verhaal van Thomas Moore (uit zijn "Lalla-rookh")', p. 1-38. Het licht van den harem. Een Oostersch verhaal van Thomas Moore. Uit het Engelsch door S.J. van den Bergh. 's Gravenhage: J.A.A. van den Bergh, 1843; A. van der Hoop jr., 'Het licht van den harem', in *Aurora. Jaarboekje voor 1843*, p. 152-180. Andere vertalingen van Moores poëzie: J.P. Hasebroek, *Proeven van vertaling uit de gedichten van Thomas Moore*. Amsterdam: M. Westerman, 1836; *Vertalingen en navolgingen in poëzy*, door Jacob van Lennep. Amsterdam: Meijer Warnars, 1834 (hierin: 'De vuur-aanbidders'); [Klaas Sybrandi], *De Peri en het Paradijs. Naar het Engelsch uit de Lalla Rookh*. [Z.p.] 1831.
- 31 Henoeh Arden. Naar het Engelsch van Alfred Tennyson door S.J. van den Bergh met voorbericht van J.J.L. ten Kate en portret van den Nederlandschen vertolker. 's Gravenhage: de Erven Thierry en Mensing, 1869. (Met gelithografeerd portret en gelithografeerd titelblad in kleuren.)
- 32 Henoeh Arden. In het Nederlandsch bewerkt door J.L. Wertheim. Met teekening van Joseph Israëls. Amsterdam: Scheltema & Holkema's Boekhandel, 1882. Ook in: J.L. Wertheim, *Proza en poëzie. Tweede deel. Poëzie*. Amsterdam 1884, p. 291-332. Henoeh Arden, door Soera Rana [J. Esser Jr.]. Haarlem: de Erven Loosjes, 1897. Zie over Wertheim: I.A. Levy, 'Levensschets van Jacob Leon Wertheim', in *Levensberichten der afgestorvene medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Bijlage tot de Handelingen van 1883*, p. 13-24; p. 20: 'Hem komt de verdienste toe deze uitheemsche plant op hollandschen stam te hebben geënt.' Over Soera Rana: Dr. G. Kalff, *Soera Rana (Isaac Esser Jr.) 1845-1920*. Haarlem 1921, p. 104-107. Over Tennysons gedicht: Anne Humphreys, 'Enoch Arden, the Fatal Return, and the Silence of Annie', in *Victorian poetry. A critical journey of Victorian literature* (1992), p. 331-342; Douglas C. Fricke, 'A Study of Myth and Archetype in "Enoch Arden"', in *Tennyson Research Bulletin* 2, no. 3 (nov. 1974), p. 106-115.
- 33 Cf. F.E.L. Priestley, *Language and Structure in Tennyson's Poetry*. London [1973], p. 72-80, waar de auteur vaststelt (p. 76): 'The predominant style of the poem, what might be called the stylistic warp of its poetic texture, is this, the elevated simple, not the ornate.'
- 34 Deze passage luidt bij Wertheim: [...] 't Vroolijk licht / In Philip's woning blonk hem tegemoet / Van verre. 't Roode schijnsel lokte hem, / Gelijk de vogel, zwerwend op de zee, / Door 't schitteren van de lichtbaak wordt verblind, / Die hij in dolle vaart bereiken wil, / Tot hij den kop verbrijzelt tegen 't glas.' Bij Esser: 'Dan lokte hem het glorende vierkant / Van koestrend licht uit Philip's achterhuis / Verr' stralend aan, gelijk het vuurbaaklicht / Den vogel aanlokt, die in blinde vlucht / Er 't afgematte hoofd te pletter slaat.'
- 35 T. Roorda, *Over dichtmaat, versmaat en versbouw, inzonderheid in de Hollandsche, Duitsche, Fransche, Grieksche en Romeinsche, Arabische en Oud-Indische poëzie*. 's Gravenhage 1863, p. 212.
- 36 Welke woordenboeken Van den Bergh gebruikt heeft, is moeilijk na te gaan. Uit een brief van Thijm aan Van den Bergh blijkt dat Thijm zich voor de uitspraak van het Engels behielp met: John Walker, *A critical pronouncing dictionary, and expositor of the English language [...] to which are prefixed, principles of English pronunciation*. London [ca. 1833].